

Priority directions of the development of the axiological attitude of young people to democratic reforms

Ulugbek AZIMOV¹, Shoira KHOLNAZAROVA²

Fergana State University

Fergana branch of the Institute for Retraining and Advanced Training of Physical Culture and Sports

ARTICLE INFO

Article history:

Received July 2021

Received in revised form

20 July 2021

Accepted 15 August 2021

Available online

15 September 2021

ABSTRACT

This article provides information on the factors of development of the axiological attitude to democratic reforms among young people in the context of civil society on the basis of national values, issues of socialization.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Keywords:

civil society,
democracy,
democratic reforms,
values, national values,
socialization,
social environment.

Ёшларнинг демократик ислоҳотларга аксиологик муносабатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:
Фуқаролик жамияти,
демократия,
демократик ислоҳотлар,
қадрият,
миллий қадриятлар,
ижтимоийлашув,
ижтимоий мухит.

Ушбу мақолада фуқаролик жамияти шароитида ёшларда демократик ислоҳотларга аксиологик муносабатни миллий қадриятлар асосида ривожлантириш омиллари, ижтимоийлашув масалалари ҳақида маълумотлар берилган.

¹ Independent researcher, Fergana State University, lecturer of the Fergana branch of the Institute for Retraining and Advanced Training of Physical Culture and Sports, Fergana, Uzbekistan.

² Lecturer of the Fergana branch of the Institute for Retraining and Advanced Training of Physical Culture and Sports, Fergana, Uzbekistan.

Приоритетные направления развития аксиологического отношения молодежи к демократическим реформам

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Гражданское общество, демократия, демократические реформы, ценности, национальные ценности, социализация, социальная среда.

В статье представлена информация о факторах развития аксиологического отношения к демократическим реформам у молодежи в контексте гражданского общества на основе национальных ценностей, вопросам социализации.

XXI аср бошида ҳаёт суръатларининг бекиёс даражада тезлашуви, ахборот оқимининг кучайиши авторитет – нуфузли манбаларнинг янгича маъно касб этиб, турли кўринишларда намоён бўлишигасабаб бўлмоқда. Жамиятимиз ёшлари фақат ўкув даргоҳларидағина эмас, ОАВ, Интернет орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмоқдалар. Улар билим олишлари учун фойдали, зарур маълумотларни қабул қилиш билан бир қаторда маънавий қадриятларимизга қарши йўналтирилган ахборотларга ҳам дуч келмоқдалар. Баъзи ёшларнинг билим олишда, ҳаётга бўлган муносабатларини белгилашдаота-она, устоз-мураббийларни эмас, балки ОАВ, Интернетни авторитет сифатида эътироф этишлари, улардаги ахборотларни ҳақиқат деб қабул қилишлари ва ишонишлари ташвишланарли ҳолдир. Улараҳборотларнинг манбалари, чинлик даражасига деярли эътибор бермайдилар, муҳими қизиқарли ва эҳтиёжларига мос бўлса бас. ОАВ, Интернетнинг айрим маълумотлари эндиғина маънавий олами шаклланаётган, шахсий тажрибаси ҳақиқатни ёлғон, уйдирмадан фарқлашгаётарли бўлмаган ёшлардаги ҳаётий тушунчаларнинг шаклланишига таъсири таълим-тарбия муассасаларининг иш фаолиятигасалбий таъсир кўрсатмоқда.

Ислоҳотларнинг моҳиятини таҳлил қиласидан бўлсақ, бугун ёшлар тарбияси ва комил инсон масаласида янгича ёндашувнинг йўлга қўйилганлигига гувоҳ бўламиз. Зеро, Президентимиз Шавкат Мирзиёев, “Ёшларимизга муносиб таълим бериш, уларнинг илм-фанга бўлган интилишларини рӯёбга чиқаришимиз керак. Шу мақсадда, мактабгача таълим тизимини ривожлантиришимиз, ўрта ваолий ўкув юртларининг моддий-техник базасини, илмий ва ўкув жараёнлари сифатини тубдан яхшилашимиз керак.” деб таъкидлаб ўтади. Бу эса, таълим-тарбия тизимининг уйғунлиги, уларни бир-бири билан узвий боғлиқлигидадир. Айни вақтда маънавий камолот кўплаб муаммоларни бартараф этишнинг калити сифатида майдонга чиқмоқда. Буни биз тарихий, фалсафий ваахлоқий меросимизни чуқур ўрганиш орқали ҳам билишимиз мумкин. Тарихий адабиётларимизнинг аксариятида жамият тараққиёти комил инсонлар билан белгиланиши акс этган. Шу нуқати назардан қараганимизда комил инсонларни, баркамол авлодни тарбиялаш жамиятимиз олдидағи муҳим ва долзарб вазифа эканлигига яна бир бор иқрор бўламиз.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган бугунги демократик ислоҳотлар аслида мустақилликнинг ilk кунларидан бошланган. Бу аввало тоталитар тузум даврида шакллантирилган анъаналардан, қарашлар ва бошқарув тизимидан воз кечиб, жаҳон тараққиётига мувофиқ келадиган парадигмага ўтишда намоён бўлади.

Бу парадигмал ўзгаришлар мулк шакллари тенглигини тиклаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини тўлақонли таъминлаш, бошқарув тизимини миллий манфаатларимиз ва давлатчилигимиз анъаналарига кўра қайта ислоҳ қилиш, жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорликда тенгликка, ўзаро манфаатларгаасосланган халқароалоқаларни ўрнатиш, ижтимоий адолатли ва ҳуқуқий давлат қуриш, юксак маънавиятли баркамол авлодни тарбиялашни стратегик мақсад қилиб қўйганликда намоён бўлади.

“Мамлакатимиз тоталитар тузумдан воз кечиб, мустақил тараққиёт йўлини танлади, кўплаб қийинчилик васиновлардан ўтиб, тарихан қисқа даврда жаҳон ҳамжамитида ўзига муносиб ўрин эгаллади. Конституция ва унинг негизида яратилган пухта қонунлар, шунингдек, Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси ҳокимият институтларини шакллантиришни ва уларнинг тўлақонли фаолият кўрсатишини, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, мулкчиликнинг барча турларини, фуқароларнинг давлат бошқарувидаги фаол иштирокини таъминлади”.

Давлатимиз раҳбари ўша даврга холисона, объектив баҳо берар экан Биринчи Президент И.А. Каримовнинг тарихий-сиёсий ролини юксак баҳолайди “Миллий тарихимизнинг энг кескин ва таҳликали даврида, миллатлараро тўқнашувлар ва бошқа зиддиятларавж олган, мамлакатимизда фуқаролар уруши хавфи юзага келган, иқтисодиёт чуқур инқизозга учраган, бирсўз билан айтганда, эски замоннинг умри тугаб, янги замон бошланаётган бир пайтда Ислом Абдуғаниевичнинг республика раҳбари этиб сайланиши Яратганинг халқимизга бебаҳо марҳамати эди”. Биринчи Президентнинг ўзи қайд этади: “Биз ривожланган демократик давлатлар тажрибасини ўрганишда давом этамиз, демократик қадриятларга ҳамиша содиқмиз. Шунинг учун демократия ҳақида гапирганда, биз авваламбор, энг ривожланган давлатлар қаторига кириш, энг муҳими, улар қўлга киритган ютуқларни ўзлаштиришни назарда тутамиз. Инсон ҳуқуқларини таъминлаш, ҳар қайси одам учун эркин, фаровон ҳаёт кечириш имкониятларини яратиш йўлида кимки турли ютуқларга, натижаларга эришган бўлса, биз улардан ўрганишдан чарчамаймиз”. Бу Ўзбекистон Республикасининг стратегик мақсади, ижтимоий ҳаётни демократик қадриятларасосида ўзгартириш, янгилаш ифодаси эди.

Шу билан бирга И.А. Каримов демократияни қарор топтириш мураккаб вазифалардан бири эканини, унинг айниқса энди мустақилликни қўлга киритган давлатлар учун ниҳоятдаоғир ва зиддиятли шаклланишини яхши тушунган. “Бугунги кунда, деган эди у, Ўзбекистонни бошқариш, уни ҳимоя қилиш, халқимизнинг эртанги кунини ўйлаб, мустаҳкам сиёsat олиб бориш ва энг муҳими, мустақиллик деган, Худонинг ўзи бизга буюрган муқаддас неъматни мана шундай асраб авайлашда, яқин ва узоқ келажакни барпо этишда бутун борлигини бағишилаб яшайдиган одамларнинг сафи тобора кенгайиб бормоқда. Лекин, афсуски, шулар қаторида, қуруқ гап билан яшайдиган одамлар ҳам учраб туради. Бу дунёда қуруқ гапга эмас, балки, аввало, ҳар томонлама ишончли, синалган, ҳаёт синовидан ўтган одамларга ишониш керак. Баъзилар жуда чиройли гапирадики, ҳатто, эртага ҳаётимиз бутунлай гулзоргаайланади, ҳаммамиз жаннатда яшаймиз, деган гапларга ҳам ишонтириб қўйиши мумкин. Ана шундан эҳтиёт бўлиш керак”.

Президентимиз Ш.М. Мирзиёев давлат раҳбари лавозимини бажаришга киришган биринчи кундаёқ демократик ислоҳотларни давом эттириш ниятида эканини эълон қилди. “Фуқаролик жамияти барпо этиш, – дейди у, юртдошларимизнинг эркинлик ва ташаббусларини, мамлакатимиз ижтимоий ҳаётидаги иштирокини кенгайтириш келгусида ҳам Ўзбекистон сиёсий тизимини ривожлантиришнинг муҳим йўналиши бўлиб қолади”.

Кишиларнинг “ижтимоий ҳаётдаги иштирокини кенгайтириш”ни давлатимиз раҳбари ўз фаолиятининг устувор йўналиши сифатида қарайди, у бошлаган ислоҳотлар негизида шу вазифа ётади. Айнан ушбу вазифани у мамлакатимиз ижтимоий ҳаётини танқидий таҳдил этиб, эришилган ютуқларни объектив баҳолаб, олғасилжиш стратегиясини ишлаб чиқади. Шунинг учун ҳам миллий демократик тараққиётимизнинг ҳозирги, янги босқичи Ш.М. Мирзиёев номи ва унинг креатив фаоллиги билан боғлиқдир. Унинг 2016 йил 19 октябрдаги Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати Ўзбекистон Либерал демократик партияси-нинг VIII съездидаги маъruzасида асосий сиёсий фаолияти нималарга қаратилишини илк бор баён қилади. У аввало суд-хуқуқ тизимиға эътибор қаратади ва бу соҳада ўз ечимини кутаётган қўплаб муаммолар мавжудлигини таъкидлайди. “Бугун одамлар биздан нимани кутаяпти? Энг аввало, давлат идоралариға қилган мурожаатлари ўз вақтида, холисона ва қонуний ҳал этилишини кутмоқда. Лекин, айrim раҳбарларнинг аҳоли ариза ва шикоятларини кўриб чиқишида сансалорлик, масъулиятсизлик, ортиқча расмиятчиликка йўл қўяётгани одамларни бездиromoқда”.

Биргина 2016 йилнинг 9 ойидаРеспублика Баш прокуратурасиға 137 минг, Олий судга 67 минг, Адлия вазирлигига 52 мингдан зиёд келиб тушган аризаларнинг салкам 30 фоизи бевосита тергов суд фаолияти васуд қарорлари ижросидаги масалалар бўлган. Бу ариза ва шикоятлар вақтига ўрганилмаган ваечилмаган, ҳатто беш ўн йиллаб ечилмаган муаммолар, ишлар бўлгани жамиятдаadolat ва қонун устуворлигини таъминлашга йўналтирилган давлат муассасаларининг фаолиятида нима устувор бўлганини пайқаш қийин эмас эди. “Энг ачинарлиси шундаки, – дейди Ш.М. Мирзиёев, – мансабдор шахсларнинг ҳаракатсизлиги оқибатида такрорий мурожаатларсони ортиб бормоқда. Қани, айтинг-чи, бу аҳволдаҳолининг умуман суд хуқуқ тизимиға ишончи ва уни мустаҳкамлаш тўғрисида гапириш мумкинми ўзи? Айнан шу нуқтаи назардан, қабул қилинаётган ҳар бир қарорнинг асосли,adolатли ва қонуний бўлишини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Бу борадасуд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини ҳамда одил судлов фаолиятига аралашмаслик учун жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш асосий масаладир”.

Тўғрисини айтганда, суд ҳокимиятининг мустақиллиги, улар чиқараётган хукмларнинг адолатлилиги ва қонунийлиги ўтган йигирма беш йил давомида қўкларга қўтариб мақталди. “Суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлаш,-деб ёзади Ўзбекистон Республикаси Олий судининг ўша пайтдаги раиси Б.Мустафоев, – уни фуқароларнинг хуқуқ ва эркинликларини ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ишончли ҳимоя қилаоладиган мустақил давлат институтига айлантиришга қаратилган кенг қўламли ислоҳотлар бугун амалда кутилган самараларни бераётганига ҳар биримиз гувоҳ бўлиб турибмиз”. Мақолада шу тарздасуд-хуқуқ муассасалари фаолиятини улуғланган, реал воқелик

текширилиши вааниқланиши қийин бўлган фоизлар билан бўяб кўрсатилган. Агарреал ҳолат Б. Мустафоев тасвирлагандек бўлганида Президентимиз куйинчаклик билан “Энг ачинарлиси, кейинги йиллардасудлар томонидан бирорта ҳам оқлов ҳукми чиқарилмаган. Ўзи ҳаётда бундай бўлмайди, бундай бўлиши ҳам мумкин эмас. Бундан биз, барча тергов органлари хатосиз ва жудасифатли даражада ишлайпти, деган хулоса қилишимиз мумкинми? Тергов хатосиз бўлган деб ким хулоса беради? Ҳеч ким, ҳеч қачон”, дея олариди?

Суд-хуқуқ тизимида илдиз отган, одатгаайланган инсон тақдирига бефарқлик, таъмагирлик, сансоларлик ва ноҳақлик йилдан-йилгашиб борган, аммо бу соҳадаги мутасаддилар қандайдиррақамлар ва фоизларни келтириб, фақат ўз тинчлигини, ҳаловати ва мулкини оширишни ўйлаган. Унда коррупциянинг қанчалик илдиз отганини айрим мутассаддиларнинг қилмишларида яққол кўриш мумкин. Ҳуқуқбузарлик ва жиноятнинг йилдан йилгашиб бораётгани, бу ҳолгасуд-хуқуқ тизими ходимлари, ҳокимлар, прокуратура идоралари қўникиб қолгани, вазиятни ўзгартиришга бефарқ қолаётгани Президентни ҳайратгасолади. “Ҳар бир ҳолат ва вазият бўйича туман ҳокими, вилоят ҳокими ва бошқа масъул раҳбарлар шахсан жавоб берадиган вақт келди. Жиноятнинг сабаби нимада? Ўғирлик бўлган бўлса. Бу ижтимоий қилмиш нима учун содир бўляяпти? Қани ҳуқуқбузарликни олдини олишга мутасадди профилактика нозири? Қани бизнинг ишонган маҳалла раисимиз-у, қани жамоатчилигимиз? Бу саволларга жавоб йўқ”. Аччиқ сўзлар, шу кунгача улуғланиб, мустақил ҳокимият тизимигаайлангани ҳақида тинмай лофтурилган суд-хуқуқ тизимининг реал ҳолатига берилган танқидий баҳо.

Мазкур ҳолатни яхшилашни Ш.М. Мирзиёев суд-хуқуқ тизими билан аҳоли ўртасида янгичаалоқаларни шакллантиришда кўради. Халқ манфаатларидан, реал ҳаётдан узилиб қолган суд-хуқуқ тизимини аҳолига, инсонга хизмат қилдириш кун тартибига чиқади. “Шу сабабли, – дейди давлатимиз раҳбари Ш.М. Мирзиёев, – бу борада ҳар бир ҳолат ва вазият бўйича ҳоким, – Ички ишлар бўлими бошлиғи ва прокурорнинг аҳоли вакиллари олдида ҳисобот беришини кўзда тутадиган янги тизим жорий қиласиз”. Бу халқ билан мулоқот концепцияси орқали миллий демократик тараққиётнинг янги босқичига ўтишга қаратилган мақсаднинг ифодаси эди.

Давлатимиз раҳбари яна бир долзарб масалани давлат бошқарув тизимини такомиллаштириш, уни самарали ишлашини таъминлашда кўради. Унинг “Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислоҳотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарорида таъкидланганидек, ўтган ўн йилликларда давлат бошқарувида олға силжишимиз учун халақит берган қатор муаммолар пайдо бўлди.

– биринчидан, ижро ҳокимиятини ташкил этиш асослари жойлардаги муаммоларни ўз вақтида ҳал этиш имконини бермайди;

– иккинчидан, айрим ижро ҳокимияти органлари устига юклатилган вазифалар декларатив хусусиятга эга, уларни амалгаширишнинг ҳуқуқий ташкилий механизмлари яратилмаган, кўп жойларда уларнинг функциялари бир-биригаайнан, давлатнинг ортиқчааралашуви бошқариш ишларини самарали олиб боришга халақит бермоқда;

– учинчидан, ижро ҳокимияти фаолиятини координация ва назорат қилишининг амалдаги тизими тизимли муаммоларни ўз вақтидааниқлаш уларни ҳал этишга имкон бермаяпти;

– тўртинчидан, ижро ҳокимияти фаолиятини баҳолаш механизмлари жойлардаги реал ҳолатни ифода этмайдиган статистик манбаларни йиғиш ва фактларни тасдиқлашдан иборат бўлиб қолмоқда;

– бешинчидан, айниқса жойларда ижро ҳокимияти органлари ва уларнинг раҳбарлари масъуллик доираларини, идоралар ичида ва идоралараро алоқалар самарасини белгилаб берган аниқ мезонлар ишлаб чиқилмаган;

– олтинчидан, жойлардаги ижро ҳокимиятининг аҳоли муаммоларини ечишга ва ҳудудларни ривожлантириш вазифаларини бажаришдасускашликка йўл қўймоқда;

– еттинчидан, бошқариш жараёнларигарежалаштириш ва ташкил этишнинг инновацион усулларини, илғорахборот коммуникация технологияларини жорий этиш даражаси қабул қилинган қарорлар бажарилишини тез кузатиш васамарали бажарилишини таъминлашга имкон бермайди ҳамдаортиқча бюрократлашувга ва давлат бошқаруви сарфининг ҳаддан ташқари ошиигасабаб бўлмоқда;

– саккизинчидан, хўжалик бошқаруви органлари томонидан давлат регулятив ва хўжалик бошқаруви функцияларини ўз устигаолиши, бозор иқтисодиёти талабларига мослашолмайдиган эски бошқарув тизими, асоссиз тарздаажратилаётган имтиёзлар, преференцияларсоғлом рақобат муҳитини яратишга тўсиқ бўлмоқда;

– тўққизинчидан, ижтимоий ва давлат хусусий шерикчилигининг ривожланмагани нодавлат нотижорат ташкилотлари ва тадбиркорлик субъект-ларининг долзарб ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишдаги иштирокини сусайтиromoқда, давлат бюджетидан сарф харажатларининг камайишигаолиб келмаяпти;

– ўнинчидан, ижро ҳокимияти органлари фаолиятининг етарли даражада очиқ ва шаффоф эмаслиги, жамоатчилик назорати механизмларининг заифлиги ҳаддан ташқари бюрократияга, турли кўринишдаги коррупцияларга олиб келмоқда;

– ўн биринчидан, айрим раҳбарларда зарур ташаббускорлик ва масъулиятнинг йўқлиги қўйилган вазифаларни ўз вақтида ҳал этишга, ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга халақит бермоқда. Бу танқидий таҳлил авж олган маъмурий бошқаришнинг автократик хусусиятини очиб ташлайди, унда юзага келган салбий ҳоллар давлат бошқариш тизимини нафақат бесамар қиласи, шунингдек, уни халқ манфаатларидан йироқлаштиради.

Мазкур камчиликларни бартараф этиш ва мамлакатни инновацион ривожланишини таъминлаш учун Қарорда қуйидагилар давлат бошқаришигаoid вазифалар қилиб белгиланган:

а) ижро ҳокимияти органлари фаолиятининг институтционал ва ташкилий ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш;

б) ижро ҳокимияти органларининг функциялари ва вазифаларини аниқлаштириш, уларни бажаришдаги масъуллик доираларини белгилаш, координация ва ўзароалоқалар жараёнларини такомиллаштириш;

в) иқтисодиёт соҳасига маъмурий аралashiшни камайтириш ва бошқаришнинг бозор механизмларини кенгайтириш;

г) вертикал бошқариш тизими механизмларини ва ижро ҳокимияти органлари ўзароалоқаларини такомиллаштириш;

д) давлат бошқариш тизимиға замонавий стратегик режалаштириш шаклларини, инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларни жорий этиш;

е) самарали давлат хизматлари тизимини шакллантириш, ижро ҳокимияти тизимида коррупцияга қарши ҳаракатчан механизмларни тадбиқ этиш.

Кўриниб турибдики, давлатимиз раҳбари бошқарув тизимини самарали ишлашини таъминлаш аввало уни халқ манфаатлари томонга йўналтиришда деб билади. Бошқаришнинг институционал ва ташкилий ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш ижро ҳокимиятини аҳоли манфаатларига мувофиқ келадиган қарорлар қабул қилиш, ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш борасидаги фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган.

Ҳудудларни ривожлантирмай, аҳоли эҳтиёжларини қондирмай бошқариш тизими фаолиятини баҳолаш мумкин эмас, чунки бошқариш доимо марказлашишга, бюрократлашишга, халқ манфаатларидан узоқлашишга мойил фаолият туридир. Бу иллатлардан мутлақ халос бўлган бошқариш тизими учрамайди, ҳатто тартиб интизомга чуқур эътиқод қўйган Германияда ҳам вақти-вақти билан бюрократия ва коррупция ҳақида нохуш хабарлар тарқалиб туради. Ҳатто вазифасини сустеъмол қилиш ва коррупция йўл қўйиш ҳолатлари учун ўлим жазоси белгиланган Хитойда ҳам ўз манфаатларига, фаҳш-истакларига мубтало шахслар учраб туради, ҳукумат бундай шахсларга ўлим жазоси берилганини ошкор этишдан қайтмайди. Аммо бу манфаатпарастлик ва коррупцияни енгиб, инсон ҳаётидан, бошқариш тизимидан мутлақ сиқиб чиқариб бўлмайди, деган холосагаолиб келмаслиги лозим. Шу сабабдан ҳам нияти соф, фаолияти шаффофф, қонунга итоат этишни ҳаётий позициясигаайлантирган кадрларни тарбиялаш ҳар қандай демократик давлат учун долзарб масала ҳисобланади.

Ўзбекистонда демократик тараққиётнинг янги босқичи Ш.М. Мирзиёев ташаббуси ва раҳбарлигига қабул қилинган Ҳаракатларстратегияси билан боғлиқдир. Бу ҳаракатнинг сиёсий ва ижтимоий моҳияти, жамиятимиз олдидағи вазифалар, уларни амалгаошириш йўллари Президентимизнинг 2017 йил 7 февралда қабул қилган “2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатларстратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонида кўрсатиб берилган. Шу кунгача давлатимиз раҳбари томонидан 130 дан ортиқ Фармон ва Қарорлар, уларни амалга оширишга қаратилган чора-тадбирлар дастурлари эълон қилинди, демократик ислоҳотларни орқага қайтмас воқеликкаайлантириш учун қатор Қонунлар ишлаб чиқилди. Уларнинг барчаси ушбу Ҳаракатлар стратегиясида назарда тутилган вазифаларни амалга оширишга қаратилган бўлиб, ижтимоий ҳаётимизнинг деярли барча соҳаларини, йўналишларини қамраб олади. Улар бешта устувор йўналишларда ифодалаб берилган.

Қадриятшунос-файлласуф Қ. Назаров ўз тадқиқотларида тўғри таъкидлаганидек, инсоният тараққиётининг бурилиш нуқталарида, бир ижтимоий-сиёсий тузум бошқаси билан алмашинаётган ўтиш даврларида файлласуфларолдида муқаррарраввишда “Қадрият нима?” деган савол пайдо бўлаверади, инсоният тараққиёти қадриятлар тизимининг алмашинувидан иборат бўлиб қолаверади.

Мамлакатимиз Ўзбекистон Республикасини янадаривожлантиришнинг янги босқичини бошдан кечирмоқда. Президентимизнинг ташаббуслари билан қабул қилинган 2017–2021 йиллар учун мўлжалланган Ҳаракатларстратегияси қадрият-

лар моҳиятини бутунлай янгича идрок этиш, дунёқараш, мафкура ва фикрлаш тарзимиздасифат ўзгаришлари қилишдир. Бу – маънавий ҳётда туб ўзгариш ясаш, халқимизни бунёдкорликка сафарбар этувчи қадриятлар тизимини қарор топтириш демақдир. Сиртдан қараганда, диний қадриятлар билан илмий қадриятлар ўртасида қарама-қаршилик, бир-бирини истисно этиш, рад қилиш мавжуддек, бўлиб туюлиши мумкин. Бироқ аслида улар ўртасида ворисийлик, бир-бирини тақозо этувчи алоқадорлик мавжуддир. Гап шундаки, диний қадриятлар ёки қадриятлар моҳиятини диний асосда тушуниш ижтимоий-сиёсий барқарорлик, тотувлик, ҳамжиҳатлик, биродарлик, меҳр-оқибат ва бошқаларни таъминлашда муҳим аҳамиятга эгадир.

Қадриятлар маънавий тараққиётнинг сифат жиҳатидан янги босқичидир. Маънавият ва қадрият тушунчалари бир-бири билан узвий боғлиқдир. Маънавият қадрият тушунчасига нисбатан бой ва кенг қамровли тушунчадир. Қадрият маънавият таркибига киради ва уни ривожлантирувчи омил бўлиб хизмат қиласди. Шунинг учун ҳам қадрият деганда, кишилардааввало маънавий қадриятлар тўғрисидаги тасаввур пайдо бўлади. Туб ўзгаришлар ва янгиланиш даврида маънавий қадриятлар аҳамиятини ортиб бориши ўтиш даврига хособъективтарихий қонуниятдир.

Мавжуд илмий-фалсафий адабиётларда қадриятлар моҳиятини таърифлашда тушунча билан у ифодалайдиган нарса ва ҳодисаларни айнилаштириш ва бунинг оқибатида қадриятларга ғоят жўн таъриф бериш, қадриятларга эҳтиёжлар ривожининг маҳсули сифатида қараш каби ҳолларни кузатиш мумкин.

Жумладан, “Энг янги фалсафа луғати”да қадриятга “Абсолютга, шартга, мақсадга йўналтирилган объект ва ҳодисаларнинг инсоний, ижтимоий ва маданий моҳиятини акс эттирувчи атама” деб талқин берилади. У инсоннинг, барча ижтимоий объектларнинг “социомаданий фаоллиги доирасини белгилаб келади”, маданий фаолият натижаси сифатида эса шахсдан, айрим ҳолларда эса тарихий ҳодисалардан айрича идрок этилади. Шунинг учун қадриятлар ўтмиш, ҳозир ва келажакни уйғунлаштириш (вақтда намоён бўлиши), фаолият натижаларини семиотик ифодалаш (маконда намоён бўлиши), нарса ва ҳодисаларни баҳолашда уларнинг мақсадга мувофиқларини устувор ҳисоблаш, дунёни идрок этишда турли даражадаги қадрлаш тизимларини яратиш ва фикрларни асослаш тарзида келади.

Ушбу ёндашишдан маълум бўладики, ёшларда демократик ислоҳотларга аксологик муносабатни ривожлантиришжараёни инсон васубъектларнинг социомаданий фаолиятининг маълум бир натижаси сифатида шаклланган бўлса-да, шахслар уларни тайёр ҳолда топадилар, айнан шу нуқтаи назардан қадриятларнинг мавжудлиги ёки амал қилиши айрим олган шахслар, тарихий ҳодисаларга боғлиқ эмас, балки улардан боқийроқдир. Таъриф муаллифи (В.Л. Абушенко) қадриятларнинг вақт ва маконда намоён бўлиши айрим олган бойликлардан кенглигини тўғри таъкидласа-да, улардаги миллий хусусиятларнинг етакчи ўрин тутишини эсгаолмайди. Натижада қадриятлар миллий, ҳатто умуминсоний белгиларсиз қандайдирсоф социомаданий ҳодисасифатида талқин этилади.

Ёшларда демократик ислоҳотларга аксологик муносабатни ривожлантириш жараёнига ахлоқий-этик ҳодисаларсифатида ёндашиш у ёки бу даражада барча адабиётларда мавжуд.

Фуқароларнинг миллий қадриятлар бўйича ҳамжиҳатлилиги миллатнинг қадрий уйғунлиги, маънавий ва ижтимоий унификация билан ҳеч алоқаси йўқ. Миллат уйғунлиги қадрий консенсус турли сиёсий ва ижтимоий, этник ва диний уюшмалар мулоқоти, уларнинг очиқлиги, умуммиллий муаммоларни биргаликда ҳал этиш, биринчи навбатда болалар ва ёшларни маънавий-ахлоқий тарбияси мамлакатимизнинг ривожланиши асоси сифатида кўрилиши орқали эришилади.

Ўзбек халқининг ўзига хос миллий қадриятлари мавжуд. Ўзбек халқи ўзоқ ўтмишдан бери шаклланиб келмоқда, миллий қадриятларривожланиши ҳам ўтмишга тақалади. Миллий қадриятлар негизи сифатида ўзига хослик, анъаналар хизмат қиласи ва улар халқ учун каттааҳамиятга эга.

Шу билан бир қаторда ҳудудий маданиятнинг аҳамиятли қисмларидан бўлмиш халқ анъаналари, ҳудуднинг маданий маконини ўзлаштиришга ноёб имконият яратиб беради, ва ҳудуднинг турли хил халқлар вакилларининг нафақат турмуш тарзи билан танишишга ёрдам беради, балки қўшни маданиятларнинг ўзига хослигини очиб беришга ва ички ўхшашликни топишга ёрдам беради.

Бошида қадриятлар маҳаллий даражада шаклланади, яъни анъана, урфодатлар ва маросимлар шаклида. Асрлар давомида энг яхшилари ўзига хослигини сақлаган ҳолдасараланиб, кристаллашиб боради ва умумхалқ қадриятлар билан уйғунлашиб кетади.

Б.А. Кадыров, Х.Т. Хайдаров, А.А. Абдираззаков, Ш.У. Ахроров каби олимларининг фикрларига асосланиб, ёшларда демократик ислоҳотларга аксологик муносабатни ривожлантириш жараёни қуидагилар билан изоҳланади:

- ўз уйи ва Ватанини ҳурмат қилиш;
- аждодларруҳигасодиклик;
- катталарни ҳурмат қилиш, кичкиналарга иззат кўрсатиш;
- меҳмондўстлик;
- болаларга муҳаббат;
- маънавият-одоб-таълим;
- илтифотлилик, инсонларга муносабатдаадаблилик ;
- вазминлик, сабр, назокат;
- мулоҳимлик, мулоқотда камтарлик;
- оғир кундарда матонат васабр.

Илмий адабиётларда “аксологик онг”, “қадриятли муносабат”, “қадриятли устакновка”, “қадриятлар тизими” тушунчасига доир хилма-хил таърифларни учратиш мумкин.

Агар қадрият дин, мафкура, санъат каби ижтимоий онг шаклидан алоҳида ажратиб қаралса, у ҳолда унинг мустақил маъно-моҳиятига нисбатан шубҳа уйғонади. Чунки инсон ёки жамиятнинг бирор-бир эҳтиёжларининг қондирилиши нафақат, моддий, шунингдек идеаллик билан ҳам алоқадорликни акс эттиради. Эҳтиёжнинг ўзи ҳам ижтимоий ҳаётнинг қатор шарт-шароитлари ва ўзига хосликларини аниқлаб беради. Демак, қадрият инсон ва жамиятнинг ташқи оламга муносабатининг, уларнинг ички эҳтиёжлари ва воқеликка муносабатлари билан уйғунлашуви натижасида юзага келади. Мазкур муносабатнинг барқарор хусусият касб этиши инсон фаолиятининг мақсади ва мотивларини шакллантиришга хизмат қилувчи “қадриятли йўналганлик” атамаси билан ифода этилади.

Шахснинг “қадриятли муносабати” атамаси XX асрнинг 20-йилларида социология фанида У. Томас ва Ф. Знанецкийлар томонидан киритилган бўлиб, уларнинг фикрича ижтимоий установка – индивиднинг ижтимоий дунёдаги реал ва мавжуд фаоллигини аниқлаб берувчи индивидуал англаш жараёнидир. Бошқачасўз билан айтганда, ижтимоий установка индивид, гурӯҳ, яхлитликда жамият хулқатворини бошқаришни таъминловчи ядро вазифасини бажаради. Ижтимоий установканинг пайдо бўлишидан аввал индивид томонидан эҳтиёж ва шартшароитларнинг англаниши содир бўлади. Социумнинг таъсири жамият томонидан маълум ахборотларни олиш асосида эҳтиёжларнинг қондирилишига эришиш билан белгиланади. Шундай қилиб, қадриятга йўналганлик индивиднинг онгида шаклланади, қарор топади ва ўзгариб туради.

Т. Парсонснинг “Ижтимоий ҳаракатларнинг тузилиши ҳақида” деб номланган асарида қадрият ва қадриятга йўналганлик тушунчалари ўртасидаги алоқадорлик ажратиб кўрсатилган. Яъни, социум маданиятида эталонларга интилишнинг намоён бўлиши асосида жамиятнинг функционал эҳтиёжлари юзага чиқади.

Қадриятга йўналганлик шунингдек, ўз ичига индивиднинг ҳаётий тажрибалари ва орзу-армонларини ҳам қамраб олади. Ана шу сабабли қадриятга йўналганлик ўзига хос психологик тавсифга эга бўлиб, шахс тузилишининг барча компонентлари ва яхлит тизимини акс эттиради.

Педагогик аксиология доирадабиётларда “қадриятли установка” тушунчалиси ҳам учрайди. Гарчи қўпчилик муаллифлар “қадриятли йўналганлик” ва “қадриятли установка” тушунчаларини синоним сифатида қўллашса ҳам, биринчилардан бўлиб М. Рокич уларорасидаги фарқни алоҳидаажратиб кўрсатган. Америкалик олимнинг фикрича, установкани маълум биробъект (конкрет ёки абстракт, шахсий ёки ижтимоий)га ёки вазиятга нисбатан субъект муносабатидаакс этувчи узоқ вақт давомида шаклланган бир қанча ишонч, эътиқодлар мажмуи деб қараш мумкин. Демак, йўналганлик шахснинг жамиятдаги меъёрлар билан инсон эҳтиёжлари уйғунлашуви акс этса, қадриятли установкада шахснинг амалий фаолиятда мазкур муносабатлари тизимини рўёбга чиқаришга тайёрлиги акс этади.

Педагогик аксиология соҳасида тадқиқотларолиб борган олим Б. Ходжаевнинг таъкидлашича, шахснинг ўзининг ички позициясини англаши вааниқ қадриятлар билан боғлиқлиқдаамалий фаолиятга тайёрлиги қадриятли установканинг моҳиятини белгилаб беради. Установка шахснинг аниқ фаолиятга тайёргарлик ҳолатини акс эттирувчи когнитив (билим, ахборот) вааффектив (эмоция, ҳиссисиёт) компонентлар мажмуи сифатида намоён бўлади.

“Қадриятлар тизими” муайян ижтимоий субъектларга (шахс, миллат, жамият ва бошқалар), бирон бир давр, тарихий босқич ёки соҳа билан боғлиқ бўлган қадрият шаклларининг ўзароалоқадорлиги ва чамбарчас боғлиқлигини ифодалайдиган тушунчадир.

Қадриятлар тизими маданиятнинг асосини ташкил этиб, жамият аъзоларининг маънавий ва ижтимоий эҳтиёжлари, қизиқишилари, уларнинг ижтимоий ҳаракатлари ва хулқатворини бошқаришни ўзидаакс эттиради.

Б.Битинас ва И.П. Подласыйлар қадриятларнинг учтаасосий тизимини ажратиб кўрсатишган: трансцендентал (диний моҳият нуқтаи назаридан қандай-

дир мутлақликка эга), ижтимоий йўналтирилган – социоцентрик (гурухий, умуминсоний, касбий, миллий ва ҳ.к.) ваантропоцентрик (индивидуал).

М.А. Макаревич қадриятлар тизимини қўйидаги гурухларга жаратган:

ҳаёт мазмунини белгилаб берувчи (яхшилик, ёмонлик, баҳт, фаровонлик), универсал (ҳаётний (витал), демократик, ижтимоий обрў-эътибор, шахсий ривожланиш, шахслараро муносабат), норасмий (анъанавий, диний ва урбанизацияга оид) ва жамоавий (ўзаро бир-бирига ёрдам бериш ва бирдамлик). Ҳаётний (витал) қадриятларга деганда инсон ҳаётини муҳофаза қишиш ва узайтиришга йўналтирилган бирламчи ваоддий эҳтиёжлар тушунилади. Ҳаёт мазмунини белгилаб брувчи қадриятлар эса мураккаб тузилишга эга бўлиб, бутун инсон ҳаётини мураккабликлари ва ғаройиботларга бойлигини ифода этади.

П.А. Сорокин қадриятлар тизимининг учта турини ажратиб қўрсатган:

– идеационал қадриятлар тизими. Мазкур тизимга доир қадриятлар ва идуаллар ўзгаришсиз ва доимий, мутлақ тавсифга эга бўлиб, уларни тушуниб етиш жараёнида юзага келадиган тўсиқларни енгиб ўтиш жараёнида инсонда ҳиссий қониқиши юзага келади;

– ҳиссий қадриятлар тизими. Мазкур тизимга хос қадриятлар мутлақ қўриниш касб этмайди, индивид иштирок этаётган вазият билан боғлиқлиқдаамал қиласди;

– идеал қадриятлар тизими. Идеационал ва ҳиссий қадриятларнинг умумлаштириш асосида таркиб топади.

Тизимли, субъектив ва фаолиятга йўналтирилган ёндашувлар ва қадриятга йўналтирилган фаолиятнинг ўзига хосликларини ҳисобгаолган ҳолда “қадрият” тушунчаси талабанинг касбнинг ижтимоий аҳамиятини тўлиқ англаб етилганлиги тавсифида бўлғуси педагогик фаолиятгасубъектив муносабати ва баҳосини ифода этиши ҳақидаги хулосага келинди. Мазкурасосга таянган ҳолда “қадриятлар тизими” тушунчасига барқарор, доимий ва динамик-функционал алоқадорликка эга қадриятга йўналтирилган (баҳолашга доир) фаолият асосида касбий тайёргарлик жараёнида шаклланадиган компонентлар (қадриятнинг турлари ва шакллари) мажмуудир, тарзида таъриф берилди.

Маълумки, тадқиқот предметининг категориал аппарати сифат даражаси кўп жиҳатдан педагогик вазифаларни ҳал қилиш мезонлари ва педагогик ҳодисалар моҳиятини белгилаб беради. Бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида қадриятлар тизимини ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятларини тадқиқ этиш учун энг аввало, “ривожланиш” ва “шакллантириш” тушунчаларининг моҳиятини аниқлаштириб олиш зарур. Тадқиқот доирасида “ривожланиш” атамаси қўлланилганлиги боис шундай хулосага келинди.

Б.М.Бим-Баднинг таърифига кўра, таълим ўзида тарбия, ўқиши ва ўқитишини қамраб олади. В.И. Андреев “таълим”ни “маданият”да ўз аксини топувчи, ўқитиши ва тарбия орқали амалгашибирилувчи ҳодисасифатида талқин қиласди. Ўз навбатида “ўқитиши” категорияси инсоннинг “таълими”, “тарбияси” ва “ривожланиши” тушунчалари орқали очиб берилади. Баъзи адабиётларда “ривожланиш”, “шаклланиш” орқали амалгашади, деб қайд этилса, бошқаларида “шаклланиш” “ривожланиш” орқали деб таъкидланади. Шунга қарамасдан, кўплаб муаллифлар “ривожланиш” тушунчасининг нисбатан кенгроқ ва қамровлироқ эканлигини ҳамда шахснинг

асосий – мотивацион эҳтиёжлари, когнитив, иродавий ривожланиш соҳасидаги ўзгаришлар динамикасини ифодалашда кўпроқ қўлланилишини эътироф этадилар.

Аксарият ҳолатларда шахсривожланиши қўйидаги тушунчалар билан ифодаланади: а) турли вазият ва шароитларда намоён бўлувчи, шахснинг ички қарашларини белгилаб берувчи етакчи мотивлар тизими; б) жамиятда мавжуд бўлишнинг ўзига хослигини белгилаб берувчи шахс ўзаги, асоси; в) ташқи таъсирларнинг ички шартлар билан қўшилиб умумий йўналтирилганликни касб этувчи, ташқи ва ички шароитлар бирлигининг ифодаси; г) мотивлар, қизиқишлар, эҳтиёжлар, интилишлар, ғоялар, эътиқодлар.

Педагогик-психологик адабиётларда “ривожлантириш” атамаси индивидга, унинг психикасига муносабат нуқтаи-назаридан кўриб чиқилади. Яъни, ривожланиш – бу индивиднинг ички зарурий хатти-ҳарақати, “ўз-ўзини ҳаракатлантириши” бўлиб, ташқи таъсир доимий равища ички йўналганлик асосида ҳаракатланади. Ривожланиш – бу инсон жисмоний ва маънавий ривожланишининг кетма-кетликдаамалгаошадиган миқдор васифат ўзгаришларининг объектив жараёни.

И.П. Подласый “Ривожланиш ички ва ташқи шарт-шароитлар билан шартланади. Ички шарт-шароитларга организмнинг физиологик ва психологик хусусиятлари киради. Ташқи шарт-шароит инсонни ўраб турган борлиқ, у яшайдиган варивожланадиган муҳитдир. Ташқи муҳит билан ўзаро таъсирасида инсоннинг ички борлиғи ўзгаради, ўз навбатида кейинги ўзгаришларга олиб келувчи янги муносабатларни шакллантиради”, деган умумий қонуниятни кўрсатиб ўтган.

“Ривожлантириш” тушунчаси таҳлилига асосланиб, “бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий қадриятлар тизимини ривожлантириш” миллатпарварлик ва касбий фаолият билан боғлиқлиқда миллий анъана, удум ва маросимларга қадриятли муносабат тавсифини ўзидаакс эттирувчи ваамалий фаолият жараёнида намоён бўладиган, касбий компетентликнинг муҳим аксиологик компоненти тарзида сифат ўзгаришларини ҳосил қилишга йўналтирилган объектив васубъектив жараён уйғунлигидир, деган холосага келинди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мирзиёев Ш.М. 2019 йилда мамлакатимизни ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Парламентга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи”.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.1 т. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2017. – Б. 4–5.
3. Каримов И.А. Она юртимиз иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш энг олий саодатдир. Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2015. – Б. 106.
4. Мустафоев Б. Инсонпарварлик ва бағрикенглик изчил амалга оширилаётган суд ҳуқуқ ислоҳотларининг бош мақсадидир. // Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ахборотномаси, 2014. – З сон. – Б. 2.
5. Назаров Қ. Аксиология. Қадриятлар фалсафаси. – Т.: Маънавият, 1998. – Б. 121.
6. Томас У., Знанецкий Ф. Методологические заметки // Америк. соц. мысль. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С. 344.

7. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Педагогика фанлари доктори. ... дисс. – Т., 2007.
8. Каменская В.Г. Психология развития: общие и специальные вопросы. – СПб.: Питер, 2008. – С. 216.
9. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2006. – Кн. 2: Процесс воспитания. – С. 256. – С.25.
10. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. / Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – С. 488–494.
11. Бим-Бад Б.М., Петровский А.В. Образование в контексте социализации // Ж. Педагогика. –1996. – № 1. – С. 5.
12. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. – Казань: КГУ, 1996. – С. 567.
13. Макаревич М.А. Ценность // Российская социологическая энциклопедия / Под общ. ред. АкадРАН Г.В. Осипова. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 609–610.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. “Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислоҳотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” // “Халқ сўзи”, 2018, 9 сентябрь.